

Kårö

Natur

Ingenstans längs länets långa kustremsa är konturen så flikig och söndertrasad som i Loftahammars socken, i Tjusts norra skärgård. Land och hav har bytt plats. Saltsjön tränger så långt in i land att den känns som insjö, samtidigt sträcker sig fasta land så långt ut i havet att kusten nära nog utgör ytterskärgård. Norr om det mäktiga Hallmaretlandet hänger ett lite mindre land och plaskar i vågskvalpet; Byvik tryggt sammanvuxet med fastlandet och Kårö därutanför, förbundet med Byvik medelst vägbank under vilken en tunn liten rännil ännu skiljer ön från land.

Kårö är på alla sätt och vis ett stycke inland, som mot all förmodan hamnat i skärgårdszonen. Ingenting på denna ö andas kust och hav – däremot skog och inland. En uppfattning om dessa motsägelsefulla förhållanden får man, om man stannar till just där Byvik och Kårö möts. Blickar man sydöst över Kovikens glittrande vatten, ser man klar och tydligt med blotta ögat i gattet lotsutkiken på Städsolmen. Som tycks helt nära. Frodig och hög barrskog dominerar på och mellan de allomstädes närvarande gråbergsklipporna, som här reser sig till ansenlig höjd. Torra och magra hållmarker breder ut sig på de mest eländiga partierna.

Kåröns kontur är fullständigt amöbaformad, med små som stora vikar och glon, uddar och landbryggor. Som en vågbrytare ligger Grindöarna strax utanför och motar det värsta vädret från den därutanför helt öppna Östersjön.

För inte så länge sedan var Kårö tudelat; den norra udden avskild från resten av ön. Ett smalt sund trängde från Kungshamn in i Trompviken. Ett sund som idag är torrlagt och omvandlat till åkermark, men mycket tydligt i landskapet.

Historia

Namn

Namnet Kårö är lätt att tyda. Det berättar för oss att en man vid namn Kåre, fornsvenskans Kare, slog sig ner här mitt emellan land och hav för att röja sig ett hemman. Eftersom han gav namn åt ön, var den troligen jungfrulig mark när han tog steget hit någon gång sannolikt under senare delen av medeltiden.

Förhistoria

Kårö och framför allt de östra delarna av ön reser sig högt över havet, vilket betyder att ön redan under tidig förhistorisk tid, vid bronsålderns början, till stora delar var vattenbefriad. Även de västra och lägre liggande delarna av ön måste med ett högre vattenstånd ha varit utpräglad inneskärgård och nästan fastland. De höga klipporna i öster vätte under järnålder mot leden i yttre skärgården. På dessa klippor ligger ett flertal stensättningar, en gravtyp som var vanlig under bronsålder och stor del av järnålder. En stensättning kan liknas vid ett avkapat röse. De som ligger på östra Kårö ligger ensamma och utspridda, inte samlade i grupper eller gravfält. Inte någon av stensättningarna är stor, snarare tvärs om. Ingen har större diameter än tre meter och ingen mindre än en meter. Det synnerligen kustnära läget till trots, finns inga rösen på klipporna på östra Kårö. Vanligtvis tronar rösen på liknande höjdpunkter i kustbandet och stensättningar lite lägre, lite vid sidan av spelandes andra fiol. Hur små och anspråkslösa stensättningarna på Kårö än är, berättar de sin otydliga historia; utskärgården nyttjades under slutet bronsålder och järnålder säsongvis så pass stadigvarande att man begrov sina döda härute.

Jordnatur

Kårö var liksom all annan mark långt borta från centralbygderna kronans eller storgodsens allmänning. Första gången namnet dyker upp i det skrivna källmaterialet är i 1544 års jordebok, då "kårö" omnämns som ett kronohemman. Som de flesta hemman i denna del av skärgården fördes även Kårö 1651 till det Königsmarckska grevskapet. Det bestod inte längre än till 1675, när kronan återkallade det och de nyvordna frälsehemmanen återgick till kronatur. 1750 var Kårö skatteköpt och benämns på laga skifteskartan från 1806 kronoskattehemman. Kronoskatte berättar att gården ursprungligen var av kronatur, men friköpts och alltså blivit skatte. Endast de hemman som ursprungligen var friägda benämns skatte.

Farled och styreman

Längs kusterna i hela det medeltida Sveariket förekommer vikar med namnet Konungshamn eller Kungshamm. Varför dessa ofta djupa och väl skyddade vikar fått så majestätiska namn, vet vi inte riktigt, men det finns många teorier. Precis som Konungshamn på Kårö, låg de strax intill den medeltida farleden, ofta också i närheten av en vårdkase. De har alla varit utomordentliga natthamnar, och kanske mer än det. Det finns förklaringar som vill göra gällande att de var hemmahamn för ledungsflottorna, som under tidig medeltid hade att bevaka kusten och farleden och samtidigt utgöra en slags ledsagartjänst, alltså lots hjälp, i besvärliga farvatten. Lots hjälpen skulle vara ett sätt att kontrollera fartygstrafiken och samtidigt främja fjärrhandeln.

Kring Konungshamn på Kårö finns ingen muntlig tradition bevarad. Men, namnet berättar att det finns en historia djupt ner i medeltid, som vi inte känner: Viken ligger ju strax intill den medeltida farleden, som sökte sig mellan Grindöarna innan Grindösundet grundades upp. Bergen söder om Konungshamn är rejält höga och kan ha varit platsen för en vårdkase, även om inga namn eller traditioner lev kvar. Invid Grindösundet södra sida finns en muromgärdad yta, som oftast ses som en ödekyrkogård, men som lika väl skulle kunna vara en kapellplats.

Också på Kårö har det funnits styremän att hjälpa såväl kronans fartyg som handelsflottan. Det finns inte många uppgifter, men de få som finns, visar att så var fallet under i alla fall 1500-talet. Vid sekelskiftet 1600 är Kårö ett sparsamt förekommande namn i attestlistorna, för att snart helt försvinna.

Törrö, strax söder om Kårö och en del av hemmanet, är översållat av sjömärken och kummel; idag oftast otydliga stenhögar, en gång ovärderliga riktmärken för traktens sjöfarare. Av mer imponerande natur är båken på Torrö udd; kallmurad - delvis med tuktad sten- till en höjd av nästan två meter och med en diameter på 1,5 meter. Den är ett mycket senare sjömärke, men kan mycket väl vara uppförd på platsen för en äldre föregångare.

Bosättning

Näringsbasen var på Kårö, som överallt längs kusten och i skärgården, boskapsskötsel och fiske. Till hemmanet hörde och hör fortfarande en stor skärgård innehållandes bl a Torrö och Lilla Grindö, vilket innebär väl tilltagna fiskevatten av olika karaktär, både fastlandsnära och i utpräglad mellanskärgård. Den äldsta uppgiften om bosättning på Kårö finns i jordeboken 1544.

Enligt boskapslängden från 1627 brukades Kårö av en skattepliktig landbo som innehade en häst, fyra kor, två kvigor, en gris och en skock får. Inget utsäde redovisas, vilket betyder att det ännu inte fanns bruten åkerjord på ön. När åker började brytas på Kårö vet vi inte. Vanligtvis i dessa trakter sker de första odlingsförsöken under 1600-talets andra hälft. Dessvärre finns inga lantmäterikartor från 16- eller 1700-talen, att ge oss bättre upplysningar härom. 1799 fanns fyra brukare på ön.

Storskifte

Den äldsta lantmäterikartan är upprättad 1806 i samband med storskiftesförrättning på ½ mantal kronoskattehemman Kårö. På denna karta är åkertegarna samlade i tre olika gården. Den största arealen bruten jord fanns runt om byn, ett mindre gårde fanns vid Sörängen och vid Nästet ett ännu mindre. Ängsgården fanns vid Österängen och innanför Konungsvik, i det forna sundet. Resten av ön tillsammans med alla utöar var som alltid betesmark. Vid skiftet delades marken på ön Kårö i fyra lika stora delar om 1/8 mantal. Merparten av utöarna skulle även framledes brukas samfällt. Byn låg där den ligger än idag, inga gårdar flyttades ut. På kartan trängs massor av hus innanför hamnen. Vid sjökanten ligger bodar och därinnanför sköthagar. Strax norr om byn ligger nothuset med tillhörande brygga och lycka. Det allena rådande kommunikationsmedlet var båten, för ingen väg finns mot Byvik och fastlandet. Sundet mellan Kårö och Byvik, Strömmen, ser mest ut som en flätad gammal åltina; brett och vattenrik utom just vid ändarna där det snörts ihop till trånga öppningar.

Laga skifte

År 1859 kallas lantmätare åter till Kårö. Denna gång för att förrätta laga skifte. Sedan storskiftet har troligen arvskiften skapat olikstora hemmansdelar och en gård har måst placeras utanför bykärnan (innanför Bastuudden). Antalet hemmansägare har dessutom minskat med en. Vanligtvis ökar antalet brukar. Åkergårderna har blivit större och ängsgårderna likaså. Utöarna nyttjas fortfarande till bete. Nu delas hela hemmanet sålunda i tre skiften, varav det som omfattar

Kårö by, är det ojämförligt största. Utflyttning av gårdar blir aktuell. Näset och Sörängen blir resultatet. Man får tre år på sig att flytta ut folk och få, byggnader och trädgård. I handlingarna fastslås att kriterierna från hemmansdelen litt A, som motsvarar Kårö by, måste få gå över hemmanet litt B när det blir dags för korna att "över- simmas till Torrö".

Hemmansklyvning

Tio år efter laga skiftet är dags för hemmansklyvning på den hemmansdelen som omfattade själva byn. Tre bröder ska dela på fädernegården. Två av de tre tituleras skeppare. Till den ena tredjedelen förs allt land mellan Kårö by och Strömmen och det ska brukas av den västligaste gården i byn. Den andra utgår från gården innanför Bastuudden och omfattar också hela Torrö. Den tredje är den minsta och omfattar huvudsakligen Österängen. Till detta skifte saknas byggnader. Lantmätaren värderar därför stamhemmanets alla byggnader för att rättvist kunna dela, motsvarande de tillskiftade hemmanstalen. Man ges två års frist att bygga upp sin gård. Till Österängsskiftet tycks aldrig några hus ha uppförts.

Enligt 1945 års ekonomiska karta brukas detta skifte, som nu har vuxit samman med själva bytomten, av den enda kvarvarande gården i gamla byn. Liksom vid storskiftet 1806 är hemmanet nu åter delat i fyra delar. Den fullkomliga mosaik av åkertegar som var utritad på skifteskartan och även på kartan tillhörande hemmansklyvningen är nu helt borta. Åkergårderna är stora och lättbrukade utan onödiga diken eller andra hinder. Visserligen fortfarande avgränsade efter naturens förutsättningar och på sina ställen brutna av impediment, men... I våra ögon är de orationella, gammalmodiga och fullständigt amöbaformade. Nu är också det forna sundet innanför Konungshamn helt uppodlat, liksom åkergårderna utmed landsvägen. Stora fruktträdgårdar visar att fruktodlingen slagit igenom som en binäring.

Fiske

Trots att själva ön Kårö är så inlandspräglad, hör till fastigheten en stor vattenareal; från det innersta av Koviken i väst, Lilla Grindö i öst och Torrö i söder. Fiskevatten inomskärs hade Kåröböndern gott om. Fisket sätter dock inte sådana spår efter sig som jordens brukande. I lantmäteriförrättningarna finns inga upplysningar om fisket. Troligtvis förblir det vid det gamla.

Den äldsta fiskestatistiken för länet upprättades 1880. Då redovisades på Kårö fyra strömmingsfiskare med 200 skötar och en not. Av den fångade fisken uppges mer än hälften, knappt 2/3, gå till egen konsumtion. En viss del av fångsten avyttrades uppenbarligen. På Torrö fanns samtidigt en fiskare och på Grindö ytterligare en fiskare, båda med 60 skötar. Ålfiske tycks man inte ägnat sig åt.

1885 försökte en Kåröbo få en gränsbestämning av fiskevattnen mot Aleglo och Byvik till stånd. Dessa vatten hade av hävd delats på mitten och det tyckte alla, utom den sökande, fortfarande var bra och infann sig därför inte till förrättningen. Den sökande fick själv stå för förrättningskostnaden för att skriftligt få beslutet "varje deltagare i Kårö by må vara berättigad att var som helst och när som helst idka fiske här."

Fisket har levt kvar som en icke oviktig sysselsättning. 1961 fanns fyra binäringsfiskare på Kårö. Man tycks mest ha fiskat vitfisk och strömming.

Väg

En slingrande väg är på laga skifteskartan utritad från Kårö by och västerut. Den följer naturens former och ringlar fram mellan åkertegarna och når möjligtvis Strömmen. Men ingen bro finns och inte heller väg på Byvikssidan. Kåröbornas behov av en riktig väg blev med tiden påtaglig. 1912 hade man kommit överens om att bygga bro över Strömmen och dra en väg vidare över Byviks ägor till Byviks byväg. Men vägen skulle vara tre meter bred och måste ju ”drabba” någon av Byvikbönderna, även om den försiktigt lades just i strandkanten. Som ersättning för förlorad mark och bete utbetalar Kåröborna 97 kr och 10 öre. På den ekonomiska kartan från 1945 kan vi följa vägen över Strömmen, på samma plats som idag och vidare som klistrad utefter den södra stranden fram till Byviks by.

1900-tal

Ännu vid sekelskiftet 1900 fanns fyra gårdar på Kårö. Under 1900-talet tycks det funnits lika många skeppare som bönder på ön. Och ännu så sent som 1957 fanns på Kårö två skeppare. Båda huserade på de arealmässigt minsta boställena Näset och Sörängen.

Lilla Grindö och Torrö

När exakt och varför utöarna Grindö och Torrö togs i bruk för bosättning vet vi inte. Är de resultat av arvskiften hos Kåröbönderna eller den allmänna befolkningsökningen? Uppenbarligen fiskade Kåröbönderna tillräckligt för de egna behoven, så fisketorp med den huvudsysslan var utötorpen inte.

Några små hus och en inhägnad sköthage är tydligt utritat på Lilla Grindö på storskifteskartan för Kårö från 1806. År 1813 bodde två män, en kvinna och sju barn på ön. Vid arealavmätning för Städholmen 1726 redovisas ett torp på Stora Grindö, men inget på Lilla Grindö. Inte heller på sjökartan från 1770-talet. Tydligt etablerades bosättningen under 1700-talets sista decennier.

Torrö tog mycket senare i bruk. Bebyggelse är inte redovisad ens på sjökartan från 1830-talet. Däremot finns det lilla torpet Sveaborg inlagt vid laga skifte 1859. Det är också tydligt utritat med hus, sjöbod, skötgård och en liten inhägnad kålgård.

Ännu vid sekelskiftet 1900 är lägenheterna på Lilla Grindö och Torrö bebodda. Men moderna tider och vindar sveper över skärgården och båda bosättningarna är övergivna och utplånade före 1945.

Bebyggelse

I princip all bebyggelse på Kårö idag, ligger på de gamla bebyggelselägena. De kompletteringar som har gjorts, har gjorts som förtätningar eller kompletteringar till den redan befintliga bebyggelsen. Av den en gång täta byn, utspridd i slänten mot nordost där vägen idag kommer in i byn, återstod år 1945 i princip bara en gård. Idag har byn tätat något, om än inte till storskiftestäthet. Framför allt är det de gamla ekonomibyggnaderna som ersatts med större och mer rationella sådana och lämnat mycket fri yta efter sig.

I värderingsinstrumentet till laga skifte går lantmätaren mycket noga igenom samtliga byggnader för att värdera dem och för att få en uppfattning om vilken gård som byggnadsmässigt kan eller bör flyttas ut. Värderingen ger ju också kostnadsfördelningen, eftersom alla, även de kvarboende, fick stå för sin del av utflytningskostnaderna. På varje gård fanns omkring tio byggnader. Boningshusen representerar olika storlekar och skick, allt från det stora med två inredda våningar med eldstäder i alla rum och i gott skick, till stugan med rum och kök i försumligt skick. Alla har dock tegeltäckta tak. Detsamma har visthusbodarna och några andra bodar, medan merparten ekonomibyggnader har halm eller brådtak. Till varje gård hör förstås också ett båthus under halmtak. Vid denna tid har den stora samlande ladugården ännu inte slagit igenom. Man har istället separata hus för fähus, stall, foderlada och loge. Till varje gård hör också en visthusbod, som likt bostadshuset är väl omskött för att hålla objudna gäster och väder ute.

Dagens äldre bebyggelse på Kårö representerar i princip hela 1800-talets byggande. Här finns de tvåvåninga enkelstugorna såväl som det sena 1800-talets 1½ planshus med förhöjt väggliv. Alla med ett undantag är rödmålade. Undantaget är av tradition målat i ljus oljefärg. Alla bostadshus har tegeltäckta sadeltak och vita snickerier som bryter mot det faluröda. Även den nytillkommande bebyggelsen har underordnats de traditionella färgerna och formerna. Flera ladugårdar är rivna. Vid sjökanten trängs båthus och bryggor. Även båthus och sjöbodar hålls traditionellt faluröda med vita snickerier.

Av det lilla fiskartorpet på Lilla Grindö återstår idag grunderna och några röjningsrösen. En skylt, uppsatt av Loftahammars hembygdsförening berättar om stället. Inte heller torpet på Torrö, Sveaborg, finns kvar, endast grunder och stenmurar. På Sveaborgs hustomt finns idag en sommarbostad, uppförd under 1980-talet. Ytterligare några sommarbostäder från ungefär samma tid finns strax söder därom. Även på Lilla Grindö och Ekholmen har några enstaka fritidshus uppförts.

Dagsläget

Kårö är en ännu levande ö där det lyser i fönstren i nästan alla bosättningslägen, om än inte i varje stuga. Det aktiva jordbruket är ersatt av betesdrift. Delar av inägomarkerna hålls ännu öppna och vissa röjs som bäst fram igen. Som alltid är det de mest avlägsna och senast upptagna ytorna, som först läggs igen, mossodlingar t ex. Över givna sådan finns det gott om. Fiske sker idag huvudsakligen till husbehov. Den under senare tid tillkomna bebyggelsen har lagts intill redan etablerad, förtätning sålunda. Och de gamla bebyggelseplatserna är än de samma som vid skiftet. Landsvägen över Byvik och vidare till

Loftahammar är rätad och breddad, men bibehåller i princip den gamla sträckningen utmed sjön och möjliggör bilpendling till och från ön.

På Torrö och Lilla Grindö finns endast fritidsbebyggelse.

Skydd och förordningar

Klass I Natur i östra Småland

Litteratur

Kalmar läns museums arkiv

Lantmäteriets arkiv

Socknar och gårdar i Tjust. Claes-Göran Petersén

Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden. Johan Almquist 1967

Ortnamnen i Tjust. Lennart Moberg, Tjustbygden 1947

Sveriges bebyggelse, Kalmar län. 1957

Ledung och konungsnamn. Adolf Schuck, Sjöhistorisk årsbok 1950

Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883